

UDK:94.5

Nurbek MATYAKUBOV,
Mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch, O'zbekiston
E-mail:nurbekmatyakubov46@gmail.com.

O'zMU dotsenti, tarix fanlari doktori O.Radjabov taqrizi asosida

ANALYSIS OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE TASHKENT SUBWAY'S ACTIVITY

Annotation

This article analyzes the historiography of the Tashkent Metro and examines the level of scholarly research devoted to its activities. The study reviews academic publications, periodical press materials, official documents, and contemporary research related to the design, construction, commissioning, and subsequent development of the metro system. Particular attention is paid to the content and methodological approaches of studies conducted during the Soviet and post-independence periods, as well as their significance as historical sources. The research identifies the main achievements and shortcomings of the existing historiographical framework and outlines promising directions for future studies on the history and development of the Tashkent Metro.

Key words: Tashkent Metro, historiography, urban transport, metro construction, periodical press, urbanization, transport infrastructure, academic research, historical sources, Uzbekistan.

АНАЛИЗ ИСТОРИОГРАФИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАШКЕНТСКОГО МЕТРОПОЛИТЕНА

Аннотация

В данной статье анализируется степень изученности деятельности Ташкентского метрополитена в исторической литературе. В ходе исследования были рассмотрены научные публикации, материалы периодической печати, официальные документы и современные исследования, посвященные проектированию, строительству, вводу в эксплуатацию и дальнейшему развитию метрополитена. Особое внимание уделено содержанию и методологическим особенностям работ советского периода и периода независимости Узбекистана, а также их значению как исторических источников. В результате исследования выявлены основные достижения и недостатки историографии Ташкентского метрополитена, а также определены перспективные направления дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: Ташкентский метрополитен, историография, городской транспорт, строительство метро, периодическая печать, урбанизация, транспортная инфраструктура, научные исследования, исторические источники, Узбекистан.

TOSHKENT METROPOLITENI FAOLIYATI TARIXSHUNOSLIGIGA DOIR TAHLILLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada Toshkent metropoliteni faoliyatining tarixshunoslikda o'rganilish darajasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida metropolitenning loyihalashtirilishi, qurilishi, foydalanishga topshirilishi hamda keyingi rivojlanish bosqichlariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar, davriy matbuot materiallari, rasmiy hujjatlar va zamonaviy tadqiqotlar o'rganildi. Shuningdek, sovet davri va mustaqillik yillarida yaratilgan ilmiy ishlarning mazmuni, metodologik yondashuvlari hamda tarixiy manba sifatidagi ahamiyati baholandi. Tadqiqot natijasida Toshkent metropoliteni tarixi bo'yicha mavjud tarixshunoslik bazasining yutuqlari va ayrim kamchiliklari aniqlanib, istiqboldagi ilmiy izlanishlarning ustuvor yo'nalishlari belgilandi.

Kalit so'zlar: Toshkent metropoliteni, tarixshunoslik, shahar transporti, metro qurilishi, davriy matbuot, urbanizatsiya, transport infratuzilmasi, ilmiy tadqiqotlar, tarixiy manbalar, O'zbekiston.

Kirish. Transport infratuzilmasi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yirik shaharlarda aholi sonining ortishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi va transport oqimlarining kengayishi zamonaviy jamoat transport tizimlarini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan Toshkent metropoliteni nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyodagi ilk metro tizimi sifatida mintaqa transport tarixida alohida o'rin egallaydi. 1977-yilda foydalanishga topshirilgan metropoliten poytaxtning transport muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etib, keyingi yillarda uning yo'nalishlari, texnik imkoniyatlari va yo'lovchi tashish salohiyati muntazam ravishda kengayib bordi.

Adabiyotlar tahlili. Toshkent metropolitenining shakllanishi va rivojlanishi masalalari turli davrlarda muhandislik, iqtisodiyot, arxitektura, shaharsozlik va transport yo'nalishlarida faoliyat yuritgan mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan. Biroq mavjud adabiyotlarning aksariyati metro qurilishining texnik jihatlari, me'moriy yechimlari yoki

iqtisodiy samaradorligiga bag'ishlangan bo'lib, uning tarixshunoslikdagi aks etishi hamda ushbu mavzuning ilmiy o'rganilish evolyutsiyasi yetarlicha tahlil qilinmagan. Shu sababli Toshkent metropoliteni faoliyatiga doir ilmiy qarashlar, yondashuvlar va tadqiqotlarning rivojlanish bosqichlarini o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Maqolada Toshkent metropoliteni faoliyatining tarixshunosligi sovet davri, mustaqillikning dastlabki yillari va zamonaviy bosqich kesimida tahlil qilinadi. Xususan, ilmiy monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar, davriy matbuot materiallari hamda rasmiy hujjatlar asosida mazkur mavzuning o'rganilish darajasi baholandi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Toshkent metropoliteni tarixi bo'yicha shakllangan tarixshunoslik bazasini tizimlashtirish, mavjud ilmiy ishlardagi yondashuvlarni aniqlash hamda kelgusidagi izlanishlar uchun muhim bo'lgan ilmiy yo'nalishlarni belgilashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini iqtisodiy tarix, sanoat iqtisodiyoti hamda transport siyosati sohasidagi ilmiy yondashuvlar tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. 1990-yillar boshida yozilgan “Yarim million yo‘lovchi duosi” maqolasida o‘tish davrining murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitida metro tizimining barqarorligini aks ettiradi. Muallif “kecha–bugun–ertaga” modeli orqali tarixiy dinamikani ochib beradi[1]. Ushbu maqola tranzitiv davr tahlilida muhim bo‘lib, unda tizimning moslashuvchanligi va barqarorlik omillari yoritiladi, biroq iqtisodiy muammolar chuqur tahlil qilinmaydi.

“Jangovar yillar ramzi” sarlavhali maqolada sovet davri ideologik diskursining yorqin namunasi bo‘lib, unda metro stansiyasi siyosiy ramz sifatida talqin qilinadi[2]. “SSSR 50 yilligi” stansiyasi orqali tarixiy xotira va davlat mafkurasini uyg‘unlashtiriladi. Joriy maqola simvolik tarix va propaganda mexanizmlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

“Yo‘l boshidagi gaplar” maqolasida retrospektiv-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda metropoliten qurilishining dastlabki bosqichlari qayta ko‘rib chiqiladi. Muallif tarixiy jarayonlarni qayta interpretatsiya qilishga urinadi, bu esa post-sovet tarixshunosligiga xos xususiyatdir[3]. Tarixshunoslik jihatidan maqola tarixiy xotira transformatsiyasini va yangi interpretatsion yondashuvlarni o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

P. Zohidovning “Bunyodkorlik samarasi” nomli maqolasi 1970-yillar oxiridagi sovet davri me‘morchilik tafakkuri va urbanistik siyosat kontekstida yaratilgan bo‘lib, unda Toshkent metropoliteni nafaqat transport infratuzilmasi, balki yirik badiiy-me‘moriy ansambl sifatida talqin qilinadi[4]. Muallif professional me‘mor sifatida metro stansiyalarining kompozitsion yechimlari, bezak elementlari va milliy uslub bilan sotsialistik realizm tamoyillarining uyg‘unlashuviga alohida e‘tibor qaratadi. Shu jihatdan maqola sof publitsistik emas, balki muayyan darajada sohaviy (me‘moriy) ekspert tahlili xususiyatiga ega bo‘lib, unda estetik mezonlar orqali infratuzilma baholanadi.

Tarixshunoslik nuqtai nazaridan, mazkur maqola ikki muhim jihatni ochib beradi: birinchidan, sovet davrida metropoliten qurilishiga “yer osti saroyi” konsepsiyasi asosida yondashilganini, ya‘ni transport obyektiga yuqori darajadagi monumental-badiiy yuklama berilganini ko‘rsatadi; ikkinchidan, unda milliy ornamentika va mahalliy me‘moriy an‘analarni integratsiya qilish orqali “milliy shakl – sotsialistik mazmun” tamoyilining amaliy ifodasi kuzatiladi. Biroq maqolada tanqidiy yondashuv deyarli uchramaydi — barcha me‘moriy yechimlar ijobiy ruhda baholanadi, bu esa uning ideologik chegaralanganligini ko‘rsatadi. Shunga qaramay, ushbu manba metropolitenning me‘moriy-estetik konsepsiyasini, loyihaviy fikrlash darajasini hamda davr me‘morlarining professional qarashlarini rekonstruksiya qilishda nihoyatda muhim tarixshunoslik materiali hisoblanadi.

Y. Mansurovning “Moziydan sado” jurnalida nashr qilingan “Shahar me‘morchiligida metropoliten” maqolasi mustaqillik davrida yaratilgan bo‘lib, unda Toshkent metropoliteni shahar me‘morchiligi tizimining ajralmas komponenti sifatida ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi[5]. Muallif metropoliteni faqat transport infratuzilmasi sifatida emas, balki urbanistik makonni shakllantiruvchi muhim omil, ya‘ni shahar kompozitsiyasining yer osti darajasidagi funksional va estetik qatlam sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv sovet davridagi ko‘proq ideologik va dekorativ talqinlardan farqli ravishda, tizimli-urbanistik va funksional-tahliliy metodologiyaga asoslanadi.

Tarixiylik nuqtai nazaridan maqola bir necha muhim jihatlar bilan ajralib turadi. Birinchidan, unda metropolitenning shahar rejalashtirish tizimidagi o‘rni — transport tugunlari, yo‘lovchi oqimlari va hududiy rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik doirasida tahlil qilinadi, bu esa uni kompleks urbanistik tadqiqot darajasiga olib chiqadi. Ikkinchidan, muallif metropoliten stansiyalarining me‘moriy qiyofasini zamonaviy shahar estetikasining tarkibiy qismi sifatida baholab, ularning funksional va badiiy uyg‘unligini asoslashga harakat qiladi. Uchinchidan, maqolada mustaqillik davriga xos bo‘lgan milliylik va zamonaviylik sintezi masalasi ham ilgari surilib, metro me‘morchiligi milliy identitetni ifodalovchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Uzoq yillar davomida Toshkent metropolitenini boshqargan Sh. Shoabdurahimovning “Toshkent metrosi: bugun va ertaga” maqolasi 1980-yillar boshidagi sovet davri boshqaruv-amaliy tajribasini aks ettiruvchi muhim manba bo‘lib, Toshkent metropoliteni rahbari bilan o‘tkazilgan intervyu shaklida berilgani bilan ajralib turadi[6]. Unda metropolitenning joriy holati (“bugun”) va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari (“ertaga”) masalalari birgalikda muhokama qilinadi. Maqola mavzu jihatidan nafaqat transport tizimining texnik va tashkiliy faoliyatini, balki uni boshqarish mexanizmlarini ham ochib beradi, bu esa uni oddiy publitsistik materialdan ko‘ra amaliy-boshqaruv yo‘nalishidagi manba sifatida baholash imkonini beradi.

Mazkur maqola bir necha muhim jihatlarni o‘zida mujassam etadi. Birinchidan, unda metropoliten rivojlanishining istiqbollari markazlashgan rejalashtirish tizimi doirasida talqin qilinib, kengaytirish, yo‘lovchi oqimini oshirish va texnik takomillashtirish kabi masalalar davlat siyosati bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rsatiladi. Ikkinchidan, intervyu shakli orqali bevosita rahbar fikrlarining berilishi manbaning birlamchi xususiyatini kuchaytiradi va boshqaruv darajasidagi qarashlarni rekonstruksiya qilish imkonini yaratadi. Uchinchidan, maqolada optimistik va normativ ohang ustun bo‘lib, mavjud muammolar yoki kamchiliklar deyarli yoritilmaydi, bu esa sovet davri rasmiy diskursiga xos ideologik chegaralanganlikni ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ushbu maqola tarixshunoslikda metropolitenning rivojlanish strategiyasi, rejalashtirish tamoyillari va boshqaruv amaliyotini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. U orqali 1980-yillar boshida transport infratuzilmasiga nisbatan qanday strategik qarashlar mavjud bo‘lganini, shuningdek, “bugun–ertaga” paradigmasi orqali kelajakni tasavvur qilish usullari qanday shakllanganini aniqlash mumkin.

“Chorkesar graniti – Toshkent metropoliteniga” maqolasi 1970-yillar boshida, Toshkent metropoliteni qurilishining ilk bosqichlari bilan bevosita bog‘liq holda yaratilgan bo‘lib, unda metropoliten barpo etilishida qo‘llanilayotgan qurilish materiallari, xususan, Chorkesar granitining ahamiyati yoritiladi[7]. Mavzu jihatidan maqola tor ixtisoslashgan bo‘lib, u metro qurilishining moddiy-texnik bazasini ochib berishga qaratilgan. Shu orqali muallif qurilish jarayonini faqat muhandislik yoki tashkiliy nuqtai nazardan emas, balki resurslar ta‘minoti va sanoat kooperatsiyasi doirasida ko‘rsatadi. Bu esa maqolani sovet davri industrial siyosatining amaliy ifodasi sifatida baholash imkonini beradi.

Mazkur manba bir nechta muhim jihatlarni ochib beradi. Birinchidan, unda metropoliten qurilishi butun ittifoq miqyosidagi xo‘jalik tizimi bilan uzviy bog‘liqligi, ya‘ni xomashyo bazasi va hududlararo iqtisodiy aloqalar orqali amalga oshirilgani aks etadi. Ikkinchidan, maqolada granit kabi tabiiy resurslarning nafaqat texnik, balki estetik funksiyasi ham ta‘kidlanib, metro stansiyalarining monumental ko‘rinishini ta‘minlashdagi roli ko‘rsatiladi. Uchinchidan, manbada sovet davriga xos bo‘lgan maqto‘v va targ‘ibot ohangi ustun bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonidagi

qiyinchiliklar yoki muammolar yoritilmaydi, bu esa uning ideologik cheklanganligini bildiradi.

Shu bilan birga, ushbu maqola metropoliten qurilishining moddiy-texnik asoslarini, xomashyo ta'minoti tizimini hamda sanoat infratuzilmasi bilan o'zaro bog'liqligini o'rganishda muhim tarixshunoslik manbasi hisoblanadi. Ayniqsa, u orqali metro qurilishining faqat me'moriy yoki transport jihatlarini emas, balki uning iqtisodiy-geografik asoslari ham rekonstruksiya qilinishi mumkin.

Xulosa. Toshkent metropoliteni faoliyatining tarixshunoslik tahlili mazkur mavzuning turli davrlarda turlicha ilmiy yondashuvlar asosida o'rganilganligini ko'rsatadi. Sovet davrida yaratilgan adabiyotlarda asosan metro qurilishining texnik-iqtisodiy jihatlarini, me'moriy yechimlari va yirik infratuzilmaviy loyiha sifatidagi ahamiyati

yoritilgan bo'lsa, mustaqillik yillaridagi tadqiqotlarda uning transport tizimidagi o'rni, shahar rivojlanishiga ta'siri va milliy taraqqiyot bilan bog'liq jihatlariga ko'proq e'tibor qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Toshkent metropolitenining tarixiga oid ilmiy manbalar soni yildan-yilga ortib borayotgan bo'lsa-da, mavjud tadqiqotlarning aksariyati alohida masalalarga bag'ishlangan bo'lib, metro faoliyatining tarixiy taraqqiyoti, boshqaruv tizimi, ijtimoiy ahamiyati, yo'lovchilar madaniyati, texnologik modernizatsiya jarayonlari hamda davriy matbuotdagi yoritilishi masalalari kompleks ravishda o'rganilmagan. Ayniqsa, arxiv hujjatlari, statistik ma'lumotlar va ommaviy axborot vositalari materiallari asosida amalga oshiriladigan tarixiy tadqiqotlar yetarli darajada shakllanmagan.

ADABIYOTLAR

1. Ёркулов Т. Ярим миллион йўловчи дуоси: Тошкент метроси: кеча, бугун, эртага // Туркистон. - 1994. - 19 окт.
2. Жанговар йиллар рамзи: [метрополитеннинг "СССР 50 йиллиги" станциясида] // Тошкент оқшоми. - 1976. - 14 авг.
3. Зиёдуллаев С. Йўл бошидаги гаплар: ["Тошкент метроси қурилиши тарихидан"] // Фан ва турмуш. - 1997. - № 6. - Б. 2-3.
4. Зоҳидов П. Бунёдкорлик самараси: [Тошкент метроси ҳақида меъмор мулоҳазаси] // Совет Ўзбекистон санъати. - 1978. - № 7. - Б. 26.
5. Мансуров Я. Шаҳар меъморчилигида метрополитен // Moziydan sado. - 2011. - № 4. - Б. 4-7.
6. Собиров Б. Ер ости мўжизалари: [Тошкент метросида] // Хуррият. - 1998. - 24 июнь.
7. Шоабдурахимов Ш. Тошкент метроси: бугун ва эртага // Партия турмуши. - 1981. - № 11. - Б. 42-4.